

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ МИСТЕЦТВОЗНАВСТВА, ФОЛЬКЛОРИСТИКИ
ТА ЕТНОЛОГІЇ ІМЕНІ М. Т. РИЛЬСЬКОГО

РУСІНА ВЛАДА СЕРГІЇВНА

УДК 784.4:781.6](477.52/.54)

**КОМПОЗИЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОТЯЖНИХ ПІСЕНЬ
СЛОБІДСЬКОЇ УКРАЇНИ**

17.00.03. – Музичне мистецтво

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата мистецтвознавства

Київ – 2020

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у відділі музикознавства та етномузикології Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України

Науковий керівник: доктор мистецтвознавства
ЄФРЕМОВА Людмила Олександрівна,
провідний науковий співробітник
Інституту мистецтвознавства,
фольклористики та етнології ім. М.Т.
Рильського НАН України

Офіційні опоненти: доктор мистецтвознавства, професор
СЮТА Богдан Омелянович,
проректор Муніципального закладу вищої
освіти «Київська академія мистецтв»

кандидат мистецтвознавства, доцент
РИБАК Юрій Петрович,
завідувач проблемної
науково-дослідної лабораторії
музичної етнології Львівської
національної музичної академії ім. М. Лисенка

Захист відбудеться «28» серпня 2020 р. об 11 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26. 227.02 в Інституті мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України за адресою: 01001, м. Київ, вул. Грушевського, 4, 4-й поверх, конференц-зал.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України за адресою: 01001, м. Київ, вул. Грушевського, 4, 4-й поверх.

Автореферат розісланий «28» липня 2020 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат мистецтвознавства

Н. В. Студенець

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Народна пісенність Слобідської України – невід’ємна й самобутня складова фольклору України, що привертає особливу увагу діячів народознавчої науки. Незважаючи на відносно пізне утворення регіону, а отже, й формування етнорегіональної традиційної культури, Слобожанщина асимілювала прадавню архаїку народного співу з пізнішими нашаруваннями протяжної пісенності й репрезентує оригінальний різновид музично-фольклорного спадку.

У наявному музикознавчому дискурсі пісенний фольклор Слобідської України представлений переважно обрядовими піснями, тоді як лірична протяжна пісня, що історично домінує на зазначених теренах, висвітлена менше.

У поле зору науковців слобожанський фольклор потрапляє наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. (праці О. Потебні, П. Іванова, М. Сумцова та ін.). У ХХ ст. зростає інтерес до вивчення музичних особливостей народнопісенного фольклору цього регіону. Нотні збірки, упорядковані В. Ступницьким, О. Стеблянком та сучасниками – В. Дубравіним, Г. Лук’янець, Л. Новиковою, Л. Єфремовою, В. Осадчою, О. Тюриковою, Т. Теремовою, – репрезентують розмаїття пісенного матеріалу краю, що свідчить про самобутність пісенної традиції Слобідської України.

Загальний науковий доробок сьогодні складається з праць, присвячених обрядовому фольклору Слобожанщини (С. Нікітін, В. Осадча, О. Тюрікова), специфіці побутування пісенного фольклору другої половини ХХ ст. (Л. Новикова), питанням районування музичних діалектів (В. Дубравін) та стилістики пісенної лірики (В. Осадча). Водночас, здобутки попередніх дослідників базувалися на локальному емпіричному матеріалі (Сумщина, Харківщина), тому систематизація й масштабна загальна типологізація протяжної пісенності Слобідської України не здійснювалися. Залишилися мало вивченими аспекти ладоутворення, які разом з іншими чинниками (ритмобудовою, мелодикою, фактурою та будовою вірша) утворюють своєрідний музичний діалект цього регіону. Тому актуальність роботи полягає саме у заповненні цих прогалів стосовно протяжної пісенності Слобожанщини та виробленні алгоритму дослідження позаобрядової лірики, які можна екстраполювати й на матеріали інших регіонів України.

Вивчення композиційних особливостей, закономірностей ладоутворення в протяжних піснях краю, визначення їхніх мелодико-фактурних типів дозволяє встановити принципи будови пісенних зразків, що є важливим та актуальним для сучасної виконавської і композиторської практики. Дослідження допомагає з’ясувати складові музичного діалекту Слобожанщини в контексті загальноукраїнської регіональної етномузикології.

Зв’язок роботи з науковими програмами, темами. Дисертацію пов’язано з темою «Українська культура в контексті національного гуманітарного дискурсу та європейських студій» (2017–2021 рр., державний реєстраційний номер 0116U008862) Інституту мистецтвознавства, фолькло-

ристики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України. Тема дисертації затверджена вченою радою ІМФЕ ім. М. Т. Рильського (протокол № 3 від 27 січня 2009 р.).

Мета роботи полягає у виявленні та теоретичному узагальненні композиційних особливостей протяжної пісенності Слобідської України. Реалізація мети передбачає розв'язання таких завдань:

- зібрати та систематизувати джерельну базу дисертації; визначити особливості й стан збереження джерел пісенної традиції краю;
- виявити стан дослідженості пісенного фольклору Слобідської України, обґрунтувати методи дослідження;
- описати сучасний стан побутування народнопісенної традиції на території Слобожанщини;
- опрацювати зібраний матеріал у ритмічно-складовому, фактурному та ладово-інтонаційному аспектах;
- удосконалити типологію протяжних пісень на основі комплексного аналізу фольклорних творів;
- з'ясувати перспективи подальших досліджень традиційної протяжної пісенності.

Об'єкт дослідження – традиційна пісенність Слобідської України як складова музичного фольклору східної України.

Предметом дослідження є композиційні особливості протяжних пісень Слобожанського регіону.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період від другої половини XVII ст. до початку XXI ст. Нижня хронологічна межа зумовлена історичними особливостями заселення Дикого поля, формуванням Слобідського регіону. Верхня хронологічна межа зумовлена наявністю фонозаписів та нотних видань протяжних пісень Слобідщини XX – початку XXI ст., зібраних у фольклорних експедиціях. До уваги взято пісні в гуртовому виконанні.

Територіальні межі дослідження відповідають сучасному адміністративно-територіальному поділу, відповідно до якого історико-етнографічний регіон Слобідської України охоплює: Харківську, північ Донецької, північно-східну частину Луганської, південно-східні райони Сумської областей на території сучасної України. До кола аналізованих матеріалів залучені записи, зібрані в *українських* селах зазначеного регіону.

Методи дослідження. У роботі використано комплекс загальнонаукових та спеціальних методів. При залученні музикознавчої літератури використано методи текстологічного аналізу й верифікації. У визначенні етномузикознавчих характеристик протяжних пісень Слобідської України застосовано методи структурного й порівняльного аналізу, ритмомодельовання, віршового складочислення. При формуванні джерельної бази дисертації залучені методи польових досліджень: виявлення респондентів, опитування, фонофіксації.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що в дисертації *вперше*:

- комплексно висвітлено структурні особливості протяжних пісень Слобожанщини (лад, віршова будова, фактура, ритм);

- визначено принципи композиційної будови залежно від типу фактури;
- виявлено закономірності ладової будови, ритміки та віршової будови протяжних пісень;
- з'ясовано часові зміни у виконавській традиції (стара і «нова» манери співу);
- уведено до наукового обігу нові музичні матеріали, зібрані авторкою та іншими особами;

удосконалено:

- історіографію питання: огляд дослідницьких праць доповнено архівними матеріалами й новітніми науковими розробками; типологію протяжних пісень на основі комплексного аналізу фольклорних творів;

набуло подальшого розвитку уявлення про побутування традиційної пісенності на Слобідській Україні у ХХ – на початку ХХІ ст.

розширено територіальні межі дослідження традиційної пісенності Слобідської України: уточнено ареали поширення протяжної пісенності на основі нових матеріалів.

Теоретичне значення результатів дисертаційного дослідження полягає в можливості їх застосування для подальшого розвитку етномузикологічних знань про музичний фольклор східної й центральної України, зокрема в царині багатоголосного співу та протяжної пісенності, а також при написанні монографій і підручників з музичної фольклористики.

Практичне значення отриманих результатів. Результати дослідження стануть у нагоді при розробці курсів з українського фольклору, краєзнавства, виконавства в середніх і вищих навчальних закладах, практичній діяльності фольклорних колективів, керівників хорових гуртів при складанні репертуару та відтворенні автентичної виконавської манери, у творчій роботі композиторів.

Особистий внесок здобувача полягає в розробці проблематики, накопиченні емпіричного матеріалу, поданні транскрипцій архівних записів, аналізу та систематизації зібраних фольклористами матеріалів, що стали джерельною базою дослідження. Всебічно проаналізовано музичні структури протяжної пісні, зосереджено увагу на ладоутворенні цього фольклорного масиву, узагальнено основні риси протяжної пісенності в її музичних аспектах. У роботі застосовано комплексний аналіз музичних складових пісні; здійснено авторську типологію ладу, ритміки й віршової будови окресленого шару пісенного фонду Слобідської України. Усі наукові результати роботи отримані автором особисто.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та висновки дисертації оприлюднено на всеукраїнських і міжнародних наукових конференціях: Форумі-семінарі «Дев'ять життів традиції» (Харків, 2019); Всеукраїнській науково-теоретичній конференції молодих учених «Культура та інформаційне суспільство ХХІ століття» (Харків, 2012); Міжнародній науковій конференції «Україна і світ: між минулим та сучасним» (Харків, 2011); «ХV Слобожанських читаннях» (Харків, 2011); Міжнародній науковій конференції «Культурологія та соціальні комунікації: інноваційні стратегії розвитку» (Харків, 2011); Міжнародній науковій конференції «Культурологія та соціальні комунікації: інноваційні стратегії розвитку» (Харків, 2010); «ХІV

Слобожанських читаннях» (Харків, 2010); VI Міжнародній науково-практичній конференції «Розвиток наукових досліджень-2010» (Полтава, 2010); Міжнародній науковій конференції, присвяченій пам'яті П. П. Чубинського (Київ, 2009); Міжнародній науковій конференції «Українське народознавство на початку XXI століття: теорія, методи та тенденції розвитку» (Київ, 2008).

Публікації. Основні результати дослідження викладено в одинадцятьох публікаціях, з яких чотири – у наукових виданнях, затверджених МОН України, одна – в зарубіжному фаховому виданні та шість – у збірниках матеріалів конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і літератури (225 позицій). Довідковий апарат містить перелік використаних пісень із друкованих та архівних джерел, авторські розшифровки архівних записів фонду ХНУМ ім. І. П. Котляревського і власних експедиційних записів дисертантки в аналітичній нотації.

Згальний обсяг роботи становить 303 с. (основний текст – 175 с.).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У Вступі обґрунтовано актуальність теми, визначено мету, об'єкт, предмет, завдання і методи дослідження, розкрито наукову новизну, теоретичне та практичне значення отриманих результатів, наведено дані про їх апробацію.

У РОЗДІЛІ 1 «ПІСЕННИЙ ФОЛЬКЛОР СЛОБІДСЬКОЇ УКРАЇНИ В НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ» проаналізовано історіографію питання у ретроспективному ракурсі, розглянуто стан наукової розробки проблеми, здійснено огляд джерел, визначено методи дослідження.

У підрозділі 1.1. «Характеристика джерельної бази» зазначено, що звернення до проблематики протяжної пісенності Слобідської України зумовило використання різних типів джерел. Серед них: записи пісенного фольклору, що зберігаються в архівних фондах ІМФЕ ім. М. Т. Рильського (НАФРФ); експедиційні записи, здійснені Харківським національним університетом мистецтв ім. І. П. Котляревського, Луганським коледжем культури і мистецтв, Луганською державною академією культури і мистецтв, Харківським обласним центром народної творчості, Луганським обласним центром народної творчості; записи етномузикологів і фольклористів: Л. Єфремової, Г. Лук'янець, І. Нестеренко, С. Нікітіна, Л. Новикової, Н. Олійник, В. Осадчої, Н. Плотнік, М. Семенової, В. Тарасюка, Т. Теремової, І. Фетисова, М. Хая.

Матеріали Етнографічної комісії ВУАН, що зберігаються в архівних фондах ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАНУ, майже не містять зразків із мелодіями, проте дають розширене уявлення про стан побутування пісенної традиції краю у 20-тих рр. ХХ ст. Певною мірою доповнюють джерельну базу музичної фольклористики інтернет-сайти, серед яких найпотужнішим є проект *Polyphony* з експедиційними відеозаписами традиційних пісень, зокрема й Слобідщини.

До джерельної бази увійшли *власні нотації* традиційних пісень, зібрані лабораторією фольклору при Харківському університеті мистецтв ім. І. П. Котляревського. Встановлено, що значна частина експедиційних матеріалів 1970–80-х рр., що зберігаються в архівних фондах, через часове руйнування носіїв перебуває у критичному стані та потребує не лише розшифровки, а й реконструкції.

Крім того, залучено новітні записи, здійснені в селах Луганської області: *нотації* музикознавця І. Нестерової записів із с. Велика Чернігівка Луганської обл.; *аудіозаписи* І. Фетисова з експедицій в села Сватівського, Новопокровського, Троїцького районів; *матеріали власних польових* розвідок 2010 р. в Луганській обл. у 13 селах Новопокровського, Біловодського, Старобільського, Марківського, Міловського, Новоайдарського, Сватівського, Станично-Луганського, Троїцького, Кременського районів.

Другу групу джерел складають друковані збірки з опублікованими зразками ліричних гуртових пісень, записаними в різні часи. Це регіональні збірки слобожанського фольклору В. Ступницького «Пісні Слобідської України», О. Стеблянка «Пісні Слобідської України», В. Дубравіна «Пісні Сумщини», Л. Новикової «Пісні Слобідської України», О. Щетинського «Пісні Харківщини»; пісні цього ареалу зі збірки «Народні пісні. Записи Л. Єфремової» та регіональні видання Харківського обласного центру народної творчості з серії «Муравський шлях», збірки: «Традиційна народна культура Дворічанського району Харківської області», «Обрядові пісні с. Яковенкове Балаклійського району Харківської області».

Третю групу джерел становлять електронні ресурси, зокрема сайт проекту *Polyphony* та сайт Харківського обласного центру народної творчості, які містять експедиційні записи з населених пунктів Харківської області.

У *підрозділі 1.2. «Стан наукової розробки теми та обтунтування методів дослідження»* виокремлено три напрямки у вивченні музичного фольклору Слобідської України. До першого напрямку віднесено розвідки, присвячені народній культурі краю, що заклали фундамент подальших регіональних досліджень (Б. Грінченко, П. Іванов, Г. Калиновський, Г. Квітка-Основ'яненко, М. Костомаров, І. Манжура, А. Метлинський, В. Пассек, О. Потебня, М. Сумцов та ін.). Другий напрямок охоплює результати збирацької діяльності ХХ ст. саме музичних зразків (розвідки В. Дубравіна, Л. Єфремової, Г. Лук'янець, І. Нестеренко, С. Нікітіна, Л. Новикової, Н. Олійник, В. Осадчої, Н. Плотнік, М. Семенової, О. Стеблянка, В. Ступницького, Т. Теремової, О. Тюрикової, І. Фетисова, М. Хая та ін.).

Третій напрямок, що набув активного розвитку у 1980–90-х рр., характеризується науковим осмисленням зібраних матеріалів. Л. Новикова у своїх працях розглянула особливості побутування пісенних жанрів, зокрема одного з новіших явищ – «кічу». Харківський дослідник та збирач С. Нікітін присвятив увагу питанню ритміки в обрядовому фольклорі краю.

Найповніше пісенну фольклорну традицію Харківщини дослідила В. Осадча. Публікації фольклористики містять аналіз як музичних ознак зразків різних жанрових груп слобожанського фольклору (весільні пісні, веснянки,

інструментальна музика тощо), так і висвітлення проблем виконавства, обрядовості у традиційному фольклорі Слобожанщини. Дослідниця першою звернулася до вивчення протяжних пісень цього регіону, їхньої мелодики, фактури, ритмічних структур і дійшла висновку про існування різних стилів і типів музичного мислення (модально-поспівковий, мелодично-інтегрований, спів з елементами гомофонно-гармонічного складу) у цьому масиві традиційної пісенності краю.

Серед фундаментальних праць сучасної етномузикології відзначено «Частотний каталог українських пісень» Л. Єфремової. Три частини каталогу містять підсумки ретельного аналізу найтиповіших зразків, поширених по всій країні, зокрема й на території Слобідської України.

Теоретичною основою дослідження стали наукові праці Е. Алексєєва, В. Гошовського, С. Грици, А. Іваницького, К. Квітки, О. Серова, Б. Сюті. З'ясовано, що вперше в українській науковій літературі поняття «протяжна пісня» застосовано 1962 р. у праці Л. Яценка «Українське народне багатоголосся», в якій учений визначив багатоголосну протяжну пісню як самостійний жанр, що сформувався на основі панівної давньої обрядової та календарної пісенності, яка за своїм характером була унісонною або унісонно-гетерофонною. Тлумачення терміна «протяжна пісня» подають також українська фольклористка С. Грица та російський дослідник С. Лазутін у статті до словника наукової і народної термінології «Востоочнославянський фольклор» (1993 р.), де вказано, що термін «протяжна пісня» виник у співочій практиці і позначав «пісні, що виконувалися повільно, протяжно», для яких характерна мелодична різноманітність і внутрішньоскладова розспівність. Вчені визначають протяжну пісню як жанр і виокремлюють «протяжні пісні» у підголосково-поліфонічній фактурі (із зачином та «горяком» – виводом) та давніший їх різновид гетерофонного типу.

Методика нашого дослідження ґрунтувалась також на засадах музикознавчого аналізу, репрезентованих у працях Є. Дорохової, Є. Єфремова. При розробці питань ладоутворення ми спиралися на праці Е. Алексєєва, А. Іваницького, О. Правдюка, Ф. Рубцова, О. Серова, П. Сокальського, у яких констатовано відмінність народного (усного) ладового мислення від професійного європейського (письмового), нетотожність ладу в народній музиці та його звукоряду тощо.

Питання багатоголосся розроблялися на основі фундаментальних робіт Т. Бершадської, А. Іваницького, В. Щурова, Л. Яценка та ін. У них переважно висвітлено проблеми формування й розвитку багатоголосся: від монодії до функційного співвідношення різних ліній голосів. В. Щуров відзначив фактуру як найхарактернішу відмінну рису пісень слобожанської етноареальної смуги та виявив два її типи: гетерофонію й контрастну поліфонію. Український дослідник А. Іваницький спирається на три основні типи фактури (гетерофонний, гомофонно-гармонічний та підголосково-поліфонічний), акцентуючи увагу на співвідношенні голосів в ансамблі. Класифікація Л. Яценка налічує чотири фактурних типи українського багатоголосся: 1) найпростіші форми багатоголосся (гетерофонія та просте октавне

двоголосся), 2) поліфонічний склад; 3) гомофонно-гармонічний склад; 4) пісні проміжного або мішаного складу. Т. Бершадська, на матеріалі народних пісень різних регіонів Росії, виявила кілька різновидів багатоголосся залежно від самостійності функціонування голосів: 1) гетерофонія (мелодичні лінії представлено як дуже близькі варіанти, близьке до дублювання), 2) підголосково-поліфонічний (в сполученні голоси набувають самостійності).

У дослідженні поліської лірики Є. Єфремов об'єднує параметри фактури, ладу, амбітусу та звукоряду, що робить аналіз пісенних зразків всебічним. Дослідниця російського фольклору Е. Дорохова пропонує в плані аналітики об'єднувати мелодичну (горизонтальну) й фактурну (вертикальну) лінії багатоголосся.

Теоретичні узагальнення, здійснені вітчизняними та зарубіжними етномузикологами на різному емпіричному матеріалі, дозволяють використовувати запропоновані ними методи при вивченні протяжних пісень Слобідщини. Таким чином у нашому дослідженні виявлення музичних особливостей протяжних пісень здійснювалося методами ритмомодельовання, структурного та стилістичного аналізів.

Також було використано *методи систематизації, критичного аналізу й наукового реферування* для з'ясування стану наукової розробки теми. Формування джерельної бази потребувало як теоретичних, так і практичних методів дослідження. Серед них *методи польового дослідження, фіксації музичного матеріалу, розшифрування фонозаписів в аналітичній нотації, вивчення писемних джерел і систематизація*.

Висвітлення побутування фольклору та його жанрового розмаїття зумовило звернення до *історико-хронологічного й порівняльного* методів. Крім того, були застосовані прийоми компаративного аналізу та загальнонаукові методи систематизації й типологізації.

У РОЗДІЛІ 2 «ЕТНОРЕГІОНАЛЬНА ПІСЕННА ТРАДИЦІЯ» на основі літературних джерел висвітлено особливості етносоціального формування регіону, періоди його заселення та схарактеризовано історично сформований жанровий склад пісенного фольклору Слобожанщини.

У підрозділі **2.1. «Історико-етнографічні умови формування регіону»** визначено територіальні межі етнокультурного регіону Слобожанщини відповідно до сучасного адміністративно-територіального поділу, здійснено короткий ретроспективний огляд історії його формування, характер заселення та освоєння земель Дикого поля, етнічний і соціальний склад населення, умови, в яких відбувалися процеси міграції етнорегіональних груп. Спираючись на праці провідних дослідників процесу заселення Слобожанщини, починаючи від І. Срезневського, Д. Багалія, П. Лавріва, а також науковців кінця ХХ – початку ХХІ ст., таких як В. Пірко, Л. Якубова, з'ясовано, що територія Слобожанщини є обширним регіоном, куди входили землі, до яких нині відносять значну частину українських теренів Харківської, Донецької, частково Сумської і Луганської областей. Її активне заселення почато у ХVІІ ст. українськими й російськими переселенцями. Етнічні осередки переселенців переважно були пов'язані з військовими центрами московської колонізації українських земель.

Відповідно, й нині мешканці різних населених пунктів і навіть одного села можуть належати до різних культурно-історичних етнотипів. Водночас більшість переселенців були українцями з центральних та західних земель України. Тому на цих землях переважала матеріальна і нематеріальна культура української спільноти (у тому числі й пісенний фольклор).

У підрозділі 2.2. *«Пісенний фольклор Слобідської України: жанровий склад та стан побутування»* здійснено аналіз значного обсягу матеріалів із друкованих і архівних джерел, власних польових матеріалів стосовно побутування в Слобідському регіоні тих чи інших жанрів українського пісенного фольклору, визначено найпоширеніші твори традиційної слобожанської пісенності, зафіксовані записувачами впродовж XX – початку XXI ст., проілюстровані текстами (або фрагментами текстів) пісень, що дозволяє відтворити загальну жанрово-тематичну картину традиційної пісенності краю.

Зазначено, що пісенна культура сходу України формувалась переважно переселенцями різних хвиль внутрішньої міграції. У цих умовах побутував скорочений обрядовий цикл із помітним домінуванням ліричних, зокрема й протяжних, пісень.

У часи активного періоду функціонування фольклорної традиції (XVIII–XIX ст.) помітна домінантність весільних пісень та обрядів, «протяжних» ліричних пісень. Серед календарно-обрядових пісень переважають твори зимового циклу. Весняно-літні пісні залишилися в пасивній пам'яті респондентів, але вже у відриві від обрядовості.

Починаючи з 20-х рр. XX ст. під впливом соціально-політичних обставин (заборони, намагання впроваджувати «нові» обряди та звичаї) відбувалася поступова руйнація давнього традиційного прошарку народної культури й зростання популярності серед молоді «новітнього» репертуару. Поступово зменшувалася кількість фіксацій пісень весняно-літнього циклу. Їх можна зустріти вже як поодинокі зразки в збірках В. Ступницького, О. Стеблянка та архівних матеріалах Етнографічної комісії ВУАН. Весільна пісенність у досить повному обсязі зберігалася ще до 1990-х рр. На початку XXI ст. весільних пісень на території краю було вже вкрай мало, особливо на півдні. Поступово зникають з ужитку чумацькі та історичні пісні, натомість продовжують побутувати козацькі, рекрутські й солдатські. Балади були позначені інформантами як «давні» пісні, співані переважно літніми людьми.

Власні польові розвідки авторки 2010 р. свідчать про те, що форми народної творчості, які ще можна було фіксувати принаймні десять років тому, сьогодні майже втрачені. Фольклорна традиція кінця XX ст. – початку XXI ст. перебуває здебільшого в межах пасивного побутування. Репертуар виконавців, яким виповнилося 70 і більше років, складає здебільшого фольклор радянської доби: русифіковані пісні, революційні, про війну, романси тощо. Із зимового календарного циклу найстарше покоління пригадує лише речитативні колядки і те, як гуляли Масляну. Пісні весняно-літнього циклу вже не пригадують. Традиційні ліричні пісні можна було записати переважно від співаків, які ще в радянські часи входили до складу народних фольклорних колективів.

У РОЗДІЛІ 3 «КОМПОЗИЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОТЯЖНИХ ПІСЕНЬ СЛОБІДСЬКОЇ УКРАЇНИ» систематизовано та теоретично осмислено музичні складові протяжного співу Слобідської України: фактура, лад, ритміка й віршова будова пісень.

У підрозділі 3.1. «Ритміка та віршова будова» узагальнено принципи ритмомодельювання відповідно до відомих праць етномузикознавців. За основу взято теоретичні аспекти, вироблені В. Гошовським, Є. Єфремовим, А. Іваницьким, К. Квіткою, Ф. Колессою, Б. Луканюком. Моделювання ритміки допомагає відсторонитися від дрібніших частковостей, унаочнити різницю між змодельованими формами ритмічних схем і встановити їхню спорідненість. Побудова ритмомоделей необхідна для визначення ладових опор мелодій пісень. Ритмічні моделі в сукупності зі складочисленням призводять до висновків про характерні особливості ритміки протяжних пісень, за своєю природою примхливої, варіативної й такої, що рідко містить певні «кліше», які б стосувалися навіть типологічно споріднених груп наспівів протяжних пісень. Найпомітніший типовий момент, який можна визначити у слобожанському протяжному співі, – тенденція до збільшення тривалостей у кадансах напівстроф понад метроритмічні нормативи.

У підрозділі визначено основні типи віршової будови пісень у межах протяжної пісенності краю. Виявлено, що розповсюдженими тут є двочастинні пісенні строфи, які мають повторення другої половини в наступному куплеті (AB BC CD). Найчастіше цей прийом спостерігаємо в баладах як засіб посилення епічності викладу сюжету («Ой ковалю, коваль, коваленку», «Чорноморець, матінко, чорноморець», «Вітер віє, ой вітер повіває», «А на наших полях урожаю нема», «Та тихий Дунай бережечки зносе» тощо), складоритмічну будову яких складають чотирисегментні структури: «Ой ковалю, коваль, коваленку» (4+6:4+6), «А на наших полях урожаю нема» (6+6:6+6) та трисегментні: «Та тихий Дунай» (6+8+6), «Чорноморець, матінко, чорноморець» (4+3+4). Тричастинні будови типу ABC (які спостерігаємо помітно рідше), окрім зразків із неповторюваною будовою, також мають варійовану повторюваність (як от у пісні «Ходить орел понад морем»). Серед них зустрічаємо й будову (ABC; CDE), подібну до розглянутих вище двочастинних форм із повторенням другої частини в наступному куплеті («Ой хто не жив в цього Шibaєнка», «Тихо по воді»). Складоритмічна будова тричастинних пісень більш варіативна й нестабільна. У пісні «Ой хто не жив в цього Шibaєнка» з 2-го куплету складоритмічна конструкція розхитується. Другий сегмент варіюється в різних куплетах і має складочислення (6+10+6) або (6+8+6). Подібну варіативність на рівні складової ритміки спостерігаємо також у пісні з с. Миколаївка Близнюківського р-ну «Стелися, стелися, барвіночку». Ритмомодель має значну варіативність та відмінності (6+4+6 у першому куплеті, 6:3+4+6 у другому, 6:5+4+6 у третьому, 6:4+4+6 у четвертому, тощо).

Чотиричастинна віршова будова трапляється доволі часто. Це вірші повторюваної і неповторюваної будови. Повторювані конструкції спостерігаємо у схемі: ABCD; CDEF..., де останні два рядки повторені в наступному куплеті.

Представлені приклади ілюструють розмаїття типів складочислення у вербальних текстах протяжних пісень Слобожанщини – як повторюваної ізоритмічної будови (4+6:4+6) або (6+6:6+6), (8+8+8), так і більш варіативної, нестійкої гетероритмічної (5+4:4+6), або (6+3:4+6). При цьому кількісно переважають будови, ядро яких складається з формули 4+6, але в різних варіаціях (4+6+6), (4+6:4+6) і т. ін.

У підрозділі 3.2. «Мелодико-фактурні типи протяжних пісень» розглянуто відмінність стійких і мобільних моментів в процесі виконання пісень, визначено найхарактернішу рису відтворення української ліричної пісні – гуртовий спів, описано його константні стильові риси. В контексті дослідження наведено визначення низки робочих дефініцій: лад, звукоряд, амбітус. Систематику цих категорій взято за формулюваннями Е. Алексєєва, Т. Бершадської, В. Гошовського, К. Дорохової, А. Іваницького.

До кола пісенних зразків Слобожанської протяжної лірики залучено саме той шар ліричних пісень, які за типом фактури багатоголосся можна визначити як підголосково-поліфонічний. На нашу думку, саме цей фактурний тип багатоголосся характерний для стилю протяжної пісенності старої (давньої) традиції народного співу. Низка пісень гетерофонного складу, хоч і є стадіально ранішим типом багатоголосся і зустрічається в ліриці, за стильовими ознаками не належить до протяжної пісенності. Гомофонно-гармонічний тип фактури найбільш поширений, але стадіально пізніший, такий, що виходить за межі традиційної пісенності, тому ми переважно не включали його до аналізу пісенних зразків досліджуваного типу. Проте ознаки переходу від підголосково-поліфонічного складу до гомофонії, а подекуди їх нашарування трапляються і в деяких протяжних піснях.

Виділивши шар протяжної пісенності давньої традиції за змістом вербального тексту і типом фактури, визначаємо закономірності ладового мислення, ладові типи у піснях підголосково-поліфонічної багатоголосної фактури. В процесі дослідження здійснено комплексний аналіз пісенних зразків (складочислення, ритмомодельювання, характер ритміки пісень, аналіз структури поетичного вірша, розгортання мелодії, фактури (дво- або триголосся), визначено амбітуса кожної з ліній голосів, ладові опори).

У підрозділі зроблено висновок, що зібраний на території Слобідської України і проаналізований пісенний матеріал репрезентує три основні мелодико-фактурні типи в багатоголоссі досліджуваного регіону, які ми визначили як: 1) пісні з вузьким амбітусом на основі функціонального двоголосся; 2) пісні з широким амбітусом підголосково-поліфонічної фактури з виокремленим верхнім, інтонаційно активним голосом – «горяком», який перебирає на себе функцію мелодії; 3) гомофонно-гармонічний із характерною кантовою вертикальною фактурою.

У піснях першого типу, з вузькими амбітусами ліній голосів, простежуємо такі закономірності:

– основу мелодії і в заспівній, і в гуртовій частині ведуть нижні голоси, а підголосок часто становить терцієву втору з розгалуженням у кадансах в октавні унісоми;

– амбітус нижньої лінії двоголосся становить квінту або сексту, що пов'язано з функцією основної мелодії, яку ведуть нижні голоси (як у заспівній частині, так і в гуртовій), тоді як амбітус верхньої лінії двоголосся становить частіше кварту або квінту, рідше – сексту (з урахуванням допоміжного тону, який з'являється під час варіювання в кадансах);

– наявна незначна кількість спільних тонів (від 1-го до 3-х) в голосах свідчить про різні теситурні межі (можливості) кожної з партій голосів, які майже не перетинаються, що у свою чергу позначилося на особливостях фактури;

– простежуємо незначну розспівність і лаконічну орнаментику як у заспівній, так і в гуртовій частинах;

– ладові опори в нижніх голосах складають ангемітонні структури в межах кварта різної комбінації (I–III–IV, I–II–IV);

– складочислова структура пісні досить стала, максимально наближена до основного різновиду ритмічної організації музичного тексту.

У мелосі пісень другого типу, з широким амбітусом звукорядів голосів, простежуємо такі закономірності:

– амбітус кожної з ліній голосів двоголосся збільшується і сягає щонайменше септими, а частіше – октави чи більше, що дає ширші можливості для розвитку мелодії;

– наявна велика кількість спільних тонів у різних голосах (від 4-х до 7-и), що у свою чергу позначається на особливостях фактури;

– намагання охопити більшу кількість звуків перетворює обидві партії на рівнозначні, простежується зміна функцій голосів, коли значення «мелодії» набуває верхній підголосок – «горяк», а низи або контрастують мелодії, або їх функція перетворюється на підтримуючу (що спричиняє не плавне викладення мелодичної лінії, а рух квартово-квінтовими стрибками);

– сольний заспів може викладатися як у нижній, так і у верхній лінії голосів; верхній підголосок при цьому більш розвинений і має різноманітнішу інтерваліку порівняно з піснями вузького амбітусу;

– посилюється широка розспівність із використанням рясної орнаментики, вживанням пунктирного ритму, огласовки приголосних та голосних звуків, глісандування;

– ладові опори в нижніх голосах утворені трьома або чотирьма тонами. Часто це ангемітонні структури в межах кварта різної комбінації (I–III–IV, I–II–IV), але трапляються також структури з чотирьох опор (VII–I–III–IV), водночас у верхніх голосах опори частіше розташовані на V–VI–I щаблях звукоряду;

– ритмомоделі наспівів свідчать про збільшення часового звучання пісень, викладені довгими тривалостями і можуть відповідати різній кількості складів вербальних текстів.

Ладова організація в цих двох типах різна, але має й споріднені моменти, зокрема в тому, що в обох типах ладові опори нижньої лінії голосів становлять ангемітонні структури. У першому типі найчастіше виокремлюються 3 опори в нижній лінії голосів (які ведуть мелодію); у верхньому голосі опорні тони з'являються переважно в кадансах і становлять октаву до головної або побічних

опор нижнього голосу. Також трапляються зразки, де наявні по дві опори в кожній партії голосів. У такому випадку в нижньому голосі головна й побічна опори становлять секунду, рідше терцію, верхній голос – октавно подвоює ці опори.

У другому типі помічаємо більше свободи використання теситурних меж, більше нестійких, мобільних моментів інтонування, тому в цьому типі фактури спостерігаємо більше розмаїття ладової організації (може бути і три, і чотири опори).

Істотно відрізняється третій тип протяжних пісень, який має риси гомофоно-гармонічного мислення:

- амбітус кожної з ліній голосів двоголосося, як і в другому типі, залишається широким і сягає септими, а частіше – октави з великою кількістю спільних тонів (4–7) між голосами;

- на відміну від другого типу фактури, де відзначалася поступова зміна функцій ліній голосів (значення «мелодії» набував верхній підголосок – «горяк», а функція низів перетворювалася на підтримуючу), у третьому типі остаточно була стверджена інша – гомофонно-гармонічна вертикаль: мелодію веде верхній голос, а низи підтримують її;

- у мелодиці та ладових опорах цього типу простежуємо вплив європейської мажоро-мінорної системи, що позначається й на характері мелодики. Остання розвивається дедалі більше по звуках тонічного тризвуку, квартсекстакорду, частіше зустрічаємо автентичні звороти, ладові опори становлять структури, які відповідають мажоро-мінорній системі (I–III–V);

- ритмомодель наспіву стає більш повторюваною, у поетичній строфіці збільшується розмір вірша (8+8:8+8), посилюється симетричність будови пісенної строфи.

ВИСНОВКИ

1. У дисертації встановлено, що процес вивчення пісенного фольклору Слобожанського регіону відбувався неоднорідно. Збирання та наукове осмислення польових матеріалів здійснювалися в різні, часто значно віддалені у часі відтинки історії. Одним із факторів гальмування наукового вивчення музичного фольклору краю став специфічний засіб його запису, який не відбивав особливостей музичної структури пісні.

Збирацька діяльність аматорів та поціновувачів музичного фольклору, що налічує майже сторічний досвід, сприяла накопиченню вагомому обсягу емпіричного матеріалу з території Слобідської України. Опубліковані збірки з мелодіями репрезентують традиційну пісенність Харківщини (Л. Новикова, О. Щетинський, Л. Єфремова, видання ХОЦНТ), Сумщини (О. Стебляк, В. Дубравін), частково Донеччини (О. Тюрікова, Л. Єфремова), частково Луганщини (З. Терновська, Н. Ткаченко, М. Попова). Часова руйнація матеріальних носіїв музичної інформації, похилий вік інформантів традиційної пісенності зумовлюють необхідність проведення ширших польових досліджень, обробки наявних фондів (розшифрування музичних і вербальних текстів).

2. У сучасному науковому дискурсі музичний фольклор Слобідської України представлений переважно розвідками у галузі обрядового фольклору, де висвітлено питання його побутування, подано етнографічні описи, окремі спостереження щодо особливостей інших жанрів слобідської пісенної традиції. Протяжній пісенності Слобожанського регіону присвячена наукова діяльність харківських учених В. Осадчої та Л. Новикової, сфокусована на матеріалах, зібраних на Харківщині і зосереджена на питаннях музичного мислення, виконавських особливостей пісенного фольклору та його побутування. Окремі спостереження щодо пісенних традицій східної України містяться також у працях загального характеру. Композиційні особливості протяжних пісень в різних ареалах Слобожанщини й досі залишаються недостатньо розробленою ділянкою етномузикознавства.

3. Активна форма побутування пісенної традиції на Слобожанщині припадає на XVIII–XIX ст. і відзначається домінуванням весільних та ліричних пісень, а серед календарно-обрядових – пісень зимового циклу. Починаючи з 20-х рр. XX ст. поступово зникають з ужитку пісні старої традиції, давній репертуар заміщується новітнім фольклором, різними запозиченнями.

Давня фольклорна традиція Слобідської України в наш час перебуває здебільшого в межах пасивного побутування, залишившись переважно в пам'яті старших людей. Репертуар виконавців складає переважно пісенний фольклор радянської доби – русифіковані та революційні пісні, романси тощо. Традиційні українські пісні дожовтневої доби (лише ліричні), що побутували у досліджуваному регіоні, респонденти згадують украй рідко. Народний ансамбль, як форму співочої практики, збережено й дотепер. Поодинокі фольклорні гурти вивчають і зберігають традиційні народні пісні свого ареалу, інші – виконують пісні не місцевої традиції, користуючись друкованими збірками або наслідуючи сучасних естрадних виконавців. У селах, де немає гуртів та колишніх учасників таких гуртів, – зникла і сама співоча традиція.

4. Встановлено, що протяжні пісні у вербальних текстах репрезентують значне розмаїття структур і форм віршової будови. Формули 4+6 із варіюванням кількісного складу у сегментах та в різних комбінаціях є найбільш вживаними (4+6+6; 4+6:4+6 та ін.). Основна складочислова формула проявляється в одних типах пісень як стійка конструкція, в інших (де ритмомоделі викладені довгими тривалостями) – піддається варіюванню з різними комбінаціями складочислення в межах однієї пісні (пісні «Ой повій, вітре», «Стелися, стелись, барвіночку» з с. Миколаївка Близнюківського р-ну Харківської обл.).

У протяжних ліричних піснях досліджуваного регіону віршова будова переважно двочастинна, часто з повторенням другого рядка в наступному куплеті (наприклад, у баладах АВ; ВС; CD); з подрібненням на сегменти (6+6:6+6); тричастинна будова ABC або з повторенням першого чи другого рядка (AAB; ABB), або з повторенням останнього рядка в наступному куплеті (ABC; CDE); чотиричастинна.

З'ясовано, що ритміка в протяжних піснях варіативна, з тенденцією урізноманітнення ритмічного малюнку вживанням зворотних та прямих

пунктирів. Природа ритмічної варіативності полягає в розспівуванні довгих тривалостей, своєрідній звуковій медитації виконавців. Тут виявлено такі закономірності: якщо склад триває 2 долі й більше, то друга рясно розспівується з використанням різноманітної ритмічної палітри; якщо пісня викладена по типу склад – нота, ритміка більш проста. Стала закономірність – збільшення тривалостей у кадансах півстроф.

5. Підтверджено та уточнено побутування на Слобожанщині трьох мелодико-фактурних типів багатоголосся: 1) підголосково-поліфонічного із вузьким амбітусом; 2) підголосково-поліфонічного із широким амбітусом, із виокремленим верхнім, інтонаційно активним голосом – «горяком», який перебирає на себе функцію мелодії; 3) гомофонно-гармонічного із характерною кантовою вертикальною фактурою.

Основний тип фактури ліричних протяжних пісень Слобідської України визначається як підголосково-поліфонічний із поділом функцій на нижній та верхній голоси. Фактура багатоголосся переважно двоголосна. Якщо нижній голос виконує функцію ведучої мелодії, то верхній голос викладено терцієвою второю з обов'язковим вживанням октавних співзвуч у кадансах строф, іноді в каденціях піфстроф. Пісні такого типу фактури мають вузькі амбітуси ліній голосів і малу кількість спільних тонів.

Другий тип функціонального двоголосся – це пісні з широким амбітусом ліній голосів і більшою кількістю спільних тонів. У ньому верхній підголосок поступово набуває розвитку та значення мелодії, а нижній голос ознак підтримуючої функції. Мелодика пісень цього типу набула більшого розвитку, ширшої розспівності, використання рясної орнаментики, розмаїття агогічних прийомів (пунктирного ритму, акцентів), характеризується огласовкою приголосних і голосних. Такі пісні стали вершиною розквіту багатоголосної традиції протяжного співу.

Ладові опори в піснях із вузькоамбітусним звукорядом становлять ангемітоні структури: I II IV; I II V; I II; I III IV. У піснях із широкоамбітусним звукорядом кількість опорних тонів може бути такою, як і в першому типі, або з розширеним їх числом та амбітусом – VII-I-III-IV; I-V-VI#; I-II-IV-V; I-IV-V-VI#.

Третій мелодико-фактурний тип з ознаками гомофоно-гармонічного складу, в якому наявний вплив міської фольклорної традиції та професійної музики (європейської мажоро-мінорної системи) на всіх рівнях: мелодика здебільшого розвивається по звуках тонічного тризвуку, квартсекстакордів, частіше зустрічаємо автентичні звороти, ладові структури на I III V шаблях, чітко простежуємо гармонічну вертикаль, секвенційні утворення, ритмомодель містить повтори, відзначається симетричність будови («квадрат»), збільшується розмір вірша (8+8:8+8), частіше використовуються трійкові метри.

6. Виявлено, що характерними ознаками протяжних пісень є комплекс основних структурних рис: повільний неквапливий темп, розтягненість структури віршової будови за рахунок вставних слів, огласовки приголосних, внутрішньоскладових розспівів, розспівування голосних, що в мелодичному ракурсі позначилося на використанні орнаментики, намаганні подрібнювати протягнені звуки.

Особливості виконання протяжних пісень залежать від рівня збереженості традиції у певних населених пунктах, а також часу їх фіксації. Співаки старого покоління, рік народження яких припадає на початок ХХ ст. (зафіксовано в старих записах 1970–80 рр., у с. Калмиківка Луганської обл. 2010 р.) репрезентують стару манеру виконання, що яскраво характеризує протяжну пісенність. Вони співають розтягнуто, використовуючи рясну орнаментику, вставні слова, складобриви, вигукують в кінці строфи. Виконавці молодшого покоління (рік народження 1940–50 рр.) співають більш спрощено, спів менш орнаментований, схильний до прискорення темпу.

7. Перспективними напрямками досліджень є вивчення протяжної пісенності в інших ареалах її побутування в Україні, а також української діаспори, визначення її мелодико-фактурних типів, ладових конструкцій і типів віршової будови та порівняння отриманих результатів.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

Фахові публікації

1. Русіна В. С. Традиційна пісенність Слобожанщини: музично-стильові особливості протяжного співу. *Традиції та новації у вищій архітектурно-художній освіті*: збірник наукових праць. Харків: ХДАДМ, 2018. Вип. 6. С. 129–133. (Index Copernicus – 56.37).

2. Rusina Vlada. Traditional Ukrainian songs as performed by folk choirs of 'Sloboda' Ukraine. *Journal of Education Culture and Society*. Wrocław: Fundacja Pro Scientia Publica, 2013. Vol.1. P. 236–242. (закордонне наукове фахове видання).

3. Русіна В. Протяжні пісні Луганської області (за матеріалами експедиції 2010 р.). *Народознавчі зошити*. Львів, 2011. № 5 (101). С. 877–883.

4. Русіна В. С. Традиційна пісенність Слобожанщини: історіографія та стан дослідженості. *Вісник Харківської державної академії дизайну та мистецтв*: збірник наукових праць. Харків: ХДАДМ, 2011. №7. С. 209–212. (Index Copernicus – 58.31).

5. Русіна В. Пісенний фольклор Слобожанщини в наукових архівах ІМФЕ НАНУ: На матеріалах етнографічної комісії ВУАН. *Художня культура. Актуальні проблеми*. Науковий вісник / Ін-т проблем сучасн. мист-ва НАМ України; Редкол.: В. Сидоренко (голова), О. Федорук (гол. ред), І. Безгін та ін. Київ.: ХІМДЖЕСТ, 2010. Вип. 7. С. 391–410.

Наукові праці, які засвідчують апробацію результатів дослідження:

6. Русіна В. Джерела та стан побутування народнопісенної традиції Слобожанщини. *Дев'ять життів традиції*: матеріали форуму-семінару, 13–15 вересня 2019. Харків, 2019. С. 82–86.

7. Русіна В. Пісенний фольклор Слобідської України: Жанровий склад. *Культура та інформаційне суспільство ХХІ століття*: матеріали всеукр. наук.-

теорет. конф. молодих учених, 19–20 квітня 2012 р. Харків: ХДАК, 2012. С. 166–167.

8. Русіна В. С. Традиційна пісенність Слобожанщини у науковому дискурсі. *Культурологія та соціальні комунікації: інноваційні стратегії розвитку*: матеріали міжнар. наук. конф. 8–9 грудня 2011 р. Харків: ХДАК, 2011. С. 163–165.

9. Русіна В. Протяжні пісні села Калмиківка Міловського району Луганської області. *Україна і світ: гуманітарно-технічна еліта та соціальний прогрес*: тези міжнарод. наук-теорет. конф. студ. і аспірантів, 14–15 квітня 2011 р.: у 2-х ч. / НТУ «ХПІ»; ред. кол. Л. Л. ТОВАЖНЯНСЬКИЙ [та ін.]. Харків: НТУ «ХПІ», 2011. Ч. 1. С. 137–138.

10. Русіна В. С. Слобожанський фольклор на перехресті культур. *Культурологія та соціальні комунікації: інноваційні стратегії розвитку*: матеріали міжнар. наук. конф., 18–19 листопада 2010 р. Харків: ХДАК, 2010. С. 47–49.

11. Русіна В. С. Сучасний стан побутування пісенного фольклору південної Слобожанщини: за матеріалами польових розвідок 2010 р. *Розвиток наукових досліджень-2010*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 22–24 листопада 2010 р. Полтава: ІнтерГрафіка, 2010. Т. 4. С. 80–83.

АННОТАЦІЯ

Русіна В.С. Композиційні особливості протяжних пісень Слобідської України. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата мистецтвознавства зі спеціальності 17.00.03. – музичне мистецтво. Інститут мистецтвознавства фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України. – Київ, 2020.

У дисертації висвітлено теоретико-методологічні засади вивчення традиційної необрядової ліричної пісенності Слобідської України у гуртовому виконанні, схарактеризовано та доповнено матеріалами власних польових розвідок джерельну базу, реконструйовано та розшифровано архівні фонозаписи. На підставі аналізу емпіричного матеріалу, накопиченого протягом ХХ та початку ХХІ ст., висвітлено структурні особливості протяжних пісень (лад, віршова будова, фактура, ритм), визначено принципи композиційної будови залежно від типу фактури; розроблено ладотипологію, ритмотипологію та типологію віршової будови; визначено стан сучасного побутування пісенного фольклору Слобожанщини, виявлено зміни у виконавській традиції (стара та «нова» манери).

Автором уведено до наукового обігу новітні музичні матеріали, що репрезентують зразки протяжної пісні Луганської, Донецької та Харківської областей, визначено можливі напрямки подальших досліджень.

Ключові слова: музичний фольклор, Слобідська Україна, протяжна пісня, композиційні особливості протяжних пісень, народні мелодії, поліфонія, фактура, тональність, ритм.

АННОТАЦИЯ

Русина В.С. Композиционные особенности протяжных песен Слободской Украины. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата искусствоведения по специальности 17.00.03. – музыкальное искусство. Институт искусствоведения, фольклористики и этнологии им. М. Т. Рыльского НАН Украины. – Киев, 2020.

В диссертации освещены теоретико-методологические основы изучения музыкального фольклора Слободской Украины, охарактеризована и дополнена материалами полевых разведок автора источниковая база, реконструированы и расшифрованы архивные фонозаписи. На основе анализа эмпирического материала, накопленного на протяжении XX и в начале XXI вв., выявлены структурные особенности протяжных песен (лад, стихотворная форма, фактура, ритм), определены принципы композиционного построения в зависимости от типа фактуры; разработано ладотипологию, ритмотипологию и типологию стихотворной формы; определено состояние бытования песенного фольклора Слободжанщины, выявлены изменения в исполнительской традиции (старая и «новая» манеры).

Автором введены в научный оборот новые музыкальные материалы, которые репрезентуют образцы протяжных песен Луганской, Донецкой и Харьковской областей, обозначены перспективные направления последующих исследований.

Ключевые слова: музыкальный фольклор, Слободская Украина, протяжная песня, композиционные особенности протяжных песен, народные мелодии, полифония, фактура, тональность, ритм.

ABSTRACT

Rusina V.S. Compositional features of long singing of Sloboda Ukraine. – Qualifying scientific work as a manuscript.

Thesis for a Candidate degree in Art Criticism in specialty 17.00.03 – Music Arts. M. Rylskyi Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology, National Academy of Science of Ukraine. Kyiv, 2020.

The scientific novelty of the thesis lies in comprehensive study of musical aspects of lyrical long melodiousness of Sloboda Ukraine (melodics, mode, texture, vocal rhythm), based on sources of empirical material gained in ethnomusicology and in own expedition records and transcripts of 2010 performed in the Luhansk and Kharkiv regions, as well as own transcripts of lyric songs collected by participants of expeditions of the 1970-80's which are stored in the archives of Kharkiv National University of Arts named after I.P. Kotlyarevsky. Own records from the villages of the Luhansk region broaden our understanding of the existence of traditional Ukrainian folk melodiousness in this area.

The goal of the thesis is systematization, description, identification and theoretical generalization of compositional and structural features of long melodiousness of Sloboda Ukraine, development of vocal rhythm, mode and texture typology of long

song, definition of its place in Ukrainian folk art, as well as clarification of its existence in different historical periods.

The scientific work uses a set of general scientific (theoretical, empirical) and special methods for studying samples of song folklore. Methods of textual analysis and verification were used in the study of musicological literature. Methods of structural and comparative analysis, rhythm modeling and syllable composition were used in determination of ethnomusicology characteristics of long songs of Sloboda Ukraine region. Field research methods including survey and photo fixation were used in the development process of the source base.

The paper emphasizes that almost 100 hundred years of experience of music folklore collecting by experts contributed to the accumulation of great empirical material devoted to folk melodiousness of Sloboda Ukraine region. The published music collections represent traditional melodiousness of Kharkiv region (L. Novikova, O. Shchetinsky, L. Efremova, the edition of the Kharkiv Regional Centre of Folk Art), Sumy region (O. Steblyanko, V. Dubravin), partly Donetsk region (L. Efremov), partly Luhansk region (Z. Ternovskaya, N. Tkachenko, M. Popova). A large part of expedition records of the 1970-90s, performed by the Laboratory of Folklore of Kharkiv National University of Arts in the villages of Kharkiv region has not been deciphered yet. It is used mainly in educational process. Materials of the Ethnographic Commission of the All-Ukrainian Academy of Sciences, which are stored in archival funds of the *Institute of Art Studies, Folklore and Ethnology* named after M.T. Rylsky of the National Academy of Sciences don't contain any musical samples, but they give a broad understanding of song tradition (genres, song samples, ceremonies) in the 1920's of the 20th century. To a certain extent, the source base of musical folklore is supplemented by Internet sites, the most powerful of which is Poliphony, which contains videos of traditional songs. The aging of material carriers of musical information, old age of informants of traditional melodiousness cause the need to conduct field research, to process existing funds (decoding of musical and verbal text).

It was found that active form of the song tradition in Sloboda Ukraine took place in the 18th -19th centuries. It was marked by the dominance of wedding and lyric songs, and songs of the winter cycle dominated among calendar and ritual songs. The songs of the spring and summer cycle existed in passive memory, detached from rituals. Since the 1920s, songs of the old tradition have gradually disappeared from use. They were replaced by new folklore.

On the basis of the materials of the field researches it was established that the folklore tradition in the present territory of Sloboda Ukraine at the end of 20th - beginning of 21st century was mainly within the limits of passive existence, it remained mainly in the memory of the elderly. The repertoire of performers is mostly composed of Soviet-era folk songs. Traditional Ukrainian songs of the pre-October period which were common in Sloboda Ukraine are rarely mentioned. Individual folk groups study and preserve traditional folk songs of their area, others perform songs which don't belong to local tradition, using printed collections or imitating contemporary pop artists of the Soviet and post-Soviet times.

Performed musicological analysis of song materials shows that long melodiousness in rhythm and compositional aspect represents a variety of forms of

poetic structure. Formulas 4 + 6 with different quantitative order of segments and in different combinations are most often used.

The texture of lyric long songs of Sloboda Ukraine is defined as sub-voice-polyphonic with division of functions into lower and upper voices – functional two-part singing, in which lower voice acts as a leading melody and upper voice is presented by the triad second with branching in octave unison in cadences.

The tone rows of each of polyphony lines are divided into narrow-ambitus and wide-ambitus tones. Mode supports of songs with a narrow-ambitus tone row are anhemitonic structures.

Typical features of long singing manner are determined. These are slow manner, calm tempo, stretching of poetic structure due to introductory words, vocalization of consonants, inner composed chants, vowel chants, use of ornamentation, attempts to divide long sounds.

Singers of the old generation born at the beginning of the 20th century represent old tradition of singing, which clearly characterizes long melodiousness. They sing slowly in drawling manner, using abundant ornamentation, introductory words, shouting at the end of the stanza. Performers of the younger generation (40-50 years old) sing less ornately and tend to accelerate the tempo.

Three melodic-textured types of polyphony have been identified: 1) sub-voice-polyphonic with narrow ambitus; 2) sub-voice-polyphonic with wide ambitus, with a distinct upper, intoning active voice - "*horyak*", which takes over the function of the melody; 3) homophonic - harmonic, with a characteristic vertical texture.

As a promising direction for further research, it is suggested to study long melodiousness in other areas of Ukraine, as well as song samples from Ukrainian villages of the Ukrainian Diaspora, to determine their melodic-textured types, mode structures and types of poetic structure.

Keywords: musical folklore, Sloboda Ukraine, long song, compositional features of long songs, folk melodies, polyphony, texture, tonality, rhythm.